

* * *

З погодою щось діялося. Весна стояла суха і вітряна. По городах усе сохло, хліба на полі не росли, по шляхах носились цілі хмари куряви. Люди прохали дощу, бо все віщувало голод. Ціна на хліб раптом підскочила, і це так стурбувало Маланку, що вона щоночі бачила погані сни. Зате чим гірше було навкруги, чим більше надії хліборобів в'яли, тим більш Андрія опановували мрії про фабрику. Як Маланці дороге борошно, так Андрієві снилась фабрика. Часом він схоплювався серед ночі і спросоння, з якимсь жахом у голосі, питав Маланку:

— Був свисток?

— Який свисток?

— Ну, фабрика свистала? — сердився він.

— Опам'ятайся... то тобі в голові свище, по ночах товчешся, — бурчала сколошкана Маланка, позіхала, зітхала і не могла заснути до рання.

Андрія жерла нетерплячка. Він раз у раз бігав на руїни, щось обмірковував, прикидав, вираховував. Потім бігав по людях, розпитував, пускав поголоски, і коли вони знов доходили до його, значно змінені, і більш рішучі, він радів, хвалився Маланці і вірив. Навіть до своїх звичайних заробітків відносився він тепер із легка і не шукав їх.

Маланка нарікала. Дедалі все трудніше і трудніше ставало знайти якусь роботу. Трави погоріли, по економіях більш не наймали. Приступаючи до печі, вона просто дуріла, бо не знала, що варити. Приварку не було, вічні позики докучили всім, і навіть Маланці. Найдужче серце боліло в неї за Гафійкою — таке молоде, єдина дитина, і мусить голодом моритись. Якимсь чудом вона роздобувала для неї і приносила під фартухом мисочку ягід або свіжу паляницю. Андрій рідко звертав увагу на страву — голова його була запрятана фабрикою, — але часом і він відсовував нізчимну юшку і починав бурчати. Маланка чатувала на той мент. Вона вся скипала лихою радістю і жбурляла йому в лице всю отруту, все шумовиння свого серця.

В одній хаті жили два вороги, і хоч кожен із них поринав у власні думки і навіть тікав від другого, проте доволі було якоїсь дрібнички — і злість тіпала обома, немов пропасниця.

Одно їх едало — це згадка про те, що Гудзь радив найняти Гафійку.

— А ти ж що, плюнув йому межі очі? — допитувалась Маланка, а сама, осміхаючись, думала: “Чекай, чекай, ось прийде осінь, тоді побачимо...”

— А я так розсердивсь, що мало не побив Хому! Їй-богу! — хвалився Андрій. — Таке вигадав!..

— Ти що тут робиш?

Маланка витріщила очі і зупинилась на порозі. На припічку горів трусок і кипіло горнятко. Андрій дививсь на вогонь, увесь червоний і захоплений. Маланка несподівано заскочила його, і він усміхався непевним, придуркуватим усміхом. Маланка приступила до печі, відсунула горнятко і зазирнула в нього.

— Ти рибу вариш? — поспитала вона наляканим голосом і вся пополотніла.

Андрій метнувся на місці, засунув знов горнятко, обкидав його жаром і мовчки усміхався.

— Чуєш, Гафійко, він рибу варить!.. — скрикнула Маланка.

В голосі її чувся такий жах, наче в горнятку щонайменше варилося людське м'ясо.

— Здурів! Здурів! їй-богу, здурів! — кричала Маланка, бігаючи по хаті, як на пожежі.

Відтак зупинилась перед Андрієм, сплеснула руками і, не розтуляючи їх, видивлялась на його здивованими, повними обурення і жаху очима.

Він рибу варить! Лина, що спіймав уранці! Що важив найменше чотири хунти! Не відніс у двір, не продав панові! Ой, світ кінчається. Такого ще й не було, відколи Андрій рибу ловить. Вони ніколи не з'їли ще більшої риби, яку вживають пани. За такого линка можна б узяти зо два

золоті, а він його зварив!

Усе це з плачем викрикнула Маланка Андрієві в спину при булькоті горнятка та потріскуванні сухого труску.

Андрій намагався обернути все в жарт:

— Не скигли, стара, сідай та попоїж рибки. Нема м'яса, як свинина, нема риби, як...

І він відніс горнятко на стіл та насипав в миску юшки.

— Тріскай сам, бодай ти не видихав! Ми пухнемо з голоду, в хаті ні кришки хліба, а він рибу варить!

Андрієві було ніяково; Маланка казала правду, але йому так хотілось риби, вона так принадно пахла, що ніздрі його тремтіли і роздувались.

Сопучи і надувшись, він засів за рибу, і плямкав губами, і сьорбав юшку так голосно, наче хотів заглушити жінчине голосіння.

А Маланка лютувала. Опріч того, що її живий жаль брав за знівеченою рибою, вона була голодна. Вона зіхляла з голоду, їй так хотілось чогось гарячого, смачного, незвичайного, а запах свіжої линини лоскотав ніздрі, спирав віддих; їй аж нудило від сильного бажання попоїсти. Проте вона розуміла, що не може приступити до страви, і ще сильніше кляла.

— Не журись, жінко, ось поставлять фабрику, тоді зароблю дещо...

— Бодай ти так жив, як та фабрика буде! Андрій підняв очі. І вони на мить зупинились і кинули далекий погляд кудись у простір, поза стіни, поза хату, — і зразу стало ясно йому, що справді фабрики не буде, що то дурні надії, що краще б він не варив рибу, яку можна було продати та купити хліба. І враз риба втратила свій смак, охота до їжі відлетіла геть, і йому раптом схотілось покинути хату.

Андрій взяв шапку і вийшов.

Недоїдки риби вистигали на столі, а Маланка з дочкою сиділи мовчки по кутках та снували гіркі думи в мороці погаслого дня. Сум стояв у хаті, обнявшись із тишею.

Потім вони разом встали, підійшли, немов змовились, до стола і мовчки взяли за рибу. Вони поїли все до крихти, висмоктали кісточку, висьорбали юшку і, мов голодні коти, вилизали навіть миску.

* * *

Андрій збирався на пошту, почепив на плече шкіряну торбу, взяв у руки ціпок. Коли вбігла Маланка. На ній лица не було. Бліда, засапана, очі горять, і вся тремтить.

— Іди... міряють...

Андрій видивився на неї.

Вона не могла говорити, притискала рукою серце і важко дихала. Другою рукою, умазаною в землі, бо тільки що полола, вона махала перед його очима і показувала на двері:

— Іди ж, міряють-бо...

— Хто міряє? Що?

— Пани, ох!.. Наїхали, будуть землю ділити...

— Яку землю? Що ти мелеш!

— Всяку... поміж людьми... Іди доглянь, щоб нам відрізали недалеко, ближче від села. Бо ще припадь дістанеш...

— Свят, свят, свят! Опам'ятайся. Мені на пошту треба йти. Маланка позеленіла:

— Ти підеш мені?

Вона прискочила до його, страшна, як дика кицька, з перекошеним ротом, із пекучим поглядом, бліда, як мара.

— Ти підеш мені зараз! — вишала вона тонким голосом. — Тобі, може, байдуже, дак мені не

байдуже. Ти маєш дитину! Ти хочеш зарізати її! Ти всіх нас ріжеш. Зараз мені йди. Люди заберуть краще. Чуєш? Ну!

І, бачачи, що він стоїть ні в сих ні в тих і дивиться на неї, вона вхопила з припічка рубель і замірилась на його:

— Іди, бо тут тобі смерть буде!..

Вона ладна була його забити — Андрій це бачив.

— Тю, дурна! — знизав він плечима. — Таже бачиш — іду — Він сопів, як ковальський міх, і ледве поспішав за Маланкою.

Увечері повернулась Маланка додому весела, сливе щаслива. Вона бігала по хаті немов молодими ногами, а думки її літали, як білі голуби на сонці. Вона усміхалась. Такі чудні пани. Ходять по полю та й міряють. Вона їм у ноги: пани мої, лебедоньки, згляньтесь на мене, бідну, відріжте ближче, там, де пшениця родить, а вони регочуть. Іди, кажуть, бабко, додому, ми не те міряємо. А самі регочуть, бодай би вас бог мав у своїй ласці. Вони думають, що як вона дурна баба, то вже нічого не тямить... Сійте, сійте, може, і в неї голова недурно на в'язах. Хіба вона не зміркувала, що вони її дурять. Адже скажи людям зразу, що то для них землю ділять, то тут така б содома знялась, що живцем пожерли б одне одного... Кожен за краще бився б. Ну, але вони пам'ятатимуть бідну бабу, вони її не скривдять. Ще коли б Андрій прохав, а то став як пень, бодай би...

Не скінчила прокльону — не могла лягати нині. Вона була такою доброю сьогодні, їй було так весело, так жалко всіх. Лагодячи вечерю, вона навіть приспівувала, а тріскуче полум'я сухого ломаччя немов раділо разом із нею. Андрієві вона подала вечерю з повагою, як до господаря, що має власний ґрунт і хазяйство, сама ж не могла їсти — не була голодна. Все, за що б не бралася, робила поважно, немов у церкві правила, а сама усміхалася до себе. На ніч змила Гафійці голову лугом, розчесала густим гребенем волосся, що аж вилискувалось; сама заплела дрібушки і кісники. Щоб голова в доньки була як сонечко. Щоб дівка була не гірш за людські.

— Може б, ти новий лейбик надів, бо старий чисто розлізся? — питала вона Андрія і дістала зі скрині єдину його святочну одягу. — Закропи душу ягідками, ковалиха дала...

Андрій давно вже бачив її такою ласкавою. А в неї серце розм'якло, в ній все співало. Співала колосом власна нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, підрізуючи стебло, лунали співи по сінокосах, співало, врешті, серце, повне надій. Усміхалась доля. Не тільки власна, але й Гафійчина. В ногах чулась міць, у руках сила. Чорні жилаві руки були наче з заліза.

З того дня Маланка часто бігала на панське поле дивитись, як міряють пани. Вони ще блукали полями зо два дні, потім поїхали. Але Маланка добре знала, до чого воно йдеться.

Вона почала готуватись. Полючи на городі в багатого мужика, вона не хотіла брати грошей, а прохала відсипати пшеничним зерном, щоб мати гарний гатунок пшениці. Це на насіння, на розвід. Коли їла яблуко, обережно вибирала зернятко і сушила на вікні. Воно здасться. Ніщо не могло зробити їй більше приємності, як горсточка насіння, випрохана в путящій хазяйки або зароблена на поденному. Вона дійшла до того, то, опинившись на чужому городі, стежила очима, що можна б узяти на насіння, і, оглядаючись, потай ламала кращу маківку або зривала жовтий огірок і ховала за пазуху. У неї в хаті завелось багато всяких вузликів із насінням — великих і малих — і раз у раз щось сушилося на вікнах.

— Куди ти його подінеш? — дивувався Андрій. — Адже у нас усього тільки дві грядочки.

Вона таємниче осміхалась і поблажливо хитала головою:

— Не журись... То вже моя голова в тім...

В неділю вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, оглядала їх, вибирала кращий матеріал, розмірковувала і розпитувала про ціни в лісників.

Вертала додому задумана, з очима, втупленими кудись у простір, гладила Гафійку по голові і

часом усміхалась сама до себе.

Вона якось ходила навіть на ярмарок, а потому судили Маланку на селі: певно, баба має гроші, та лише тайться з тим, бо все вешталась по ярмарку та торгувала підсвинка.

* * *

Якось надвечір Маланка вийшла з хати і наткнулась на Гафійку, що стояла притулена до відвірка.

— Ти що тут робиш? — поспитала вона її, але, глянувши на Гафійку, Маланка так і зомліла. — А що тобі таке?

Гафійка не відповідала. Вона стояла зігнута, бліда, аж чорна, і тремтіла.

— Що з тобою? — допитувалась Маланка і взяла Гафійку за холодні руки.

Гафійка мовчала і тіпалась, як у пропасниці. Маланка завела її до хати і кинулась світити світло. Бліде світло ще чорніші тіні поклало на її виду; широко відкриті жахом очі заблищали, як скляні. Маланка зовсім перелякалась. Посадила Гафійку на піл і почала тремтячими руками обмацувати її лице, голову.

— Що тобі? Налякалась? Болить що?

Відповіді не було. Тільки під руками в Маланки тіпалось холодне тіло.

Маланка почала гукати Андрія. Та Андрія десь не було.

Маланці заходило в голову, що сталося з Гафійкою. Наврочив хто? Налякав? Підвіяло? Куди вона ходила? Де була? Що ж це, господи, подіялось дівчині! Коли б хоч сказала, коли б промовила, а то мовчить, як нежива...

Скляні очі і чорний, схудлий зразу вид лякав Маланку, і вона почала сама труситись над Гафійкою, хрестячи її всю дрібними хрестами.

На щастя, надходив Андрій. Він був веселий чи напідпитку, бо говорив голосно і зворужено:

— Ну, так і є... я ще тоді казав... Наїхали і забрали... Маланка зашипіла на його:

— Де ти волочишся?

— Де ж? На вулиці. Дивився, як вели Марка Гущу... Наїхали і забрали. Догрався. Я б такого, пане добродзею, за шию та на галузку. Коротка справа...

З полу почувся стогін.

— Цить! — накинулась на Андрія Маланка. — Бачиш, заслабла. Біжи зараз по Мар'яну... може, відшепче, підкурить чи переполох викачає... не знати, що їй таке. Ну, біжи ж швидше...

Андрій подався до шептухи.

Мар'яна, мабуть, помогла, бо за два дні Гафійка підвелась. Худа, жовта, аж чорна, немов удовиця, сумна і мовчазна. Вона все тікала з хати, щоб не бути вкупі зі старими. Найбільше уникала батька, немов боялась його. На самоті плакала. І думала, думала, аж їй тісно ставало від думок..

* * *

Не все горе, бували й радощі.

Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на бліде, втомлене днем небо з'являються крадькома несміливі зорі, в останньому промінні сонця справляє грища мушва, а дивно м'яке, злото-рожеве повітря приймає віддаль бузкові тони і робить простори ще ширшими і ще глибшими, — Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла й приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене, як і земля, тіло, а в складках одежі пахощі стиглого колоса. Не розмовляють. Йдуть мовчки, помахують серпами. Розігнута врешті спина, пущена вільно рука, ще злегка тремтяча від

цілоденного напруження, м'який пил під ногами замість стерні здаються тепер щастям. А вдома чекає спочинок і сон, короткий, як літня ніч, але солодкий, як холодний лист до рани. Коли б швидше додому... Не вечеряти, не сидіти, не розмовляти, а впасти на лаву, як камінь у воду, — і вмить склепити очі.

Сонна, напівпритомна, Маланка розкладає в печі вогонь і приставляє окріп, щоб зготувати Андрієві вечерю. Вогонь палає і гуготить, а вона заплющує очі, хитається, і їй здається, що то шумить колосом нива і серп черкає по стеблу. Ой, як душно, як сонце пряхить. Ба ні, таж то вогонь пече, бо близько стала. Ось вона нажала сніп і крутить перевесло... так болить спина, трудно зігнутись. Ага! То вона тісто місить на галушки. Жни, Гафійко, жни... трудно, серце, заробляти, за дванадцятий сніп жавши, а треба. Що, пучку врізала, сичиш із болю? Ай, ні, таж то окріп збігає.

Сьорбає юшку Андрій... здається, говорить щось... у хаті чи надворі?..

— Чом не вечеряєш?

— Га?

— Вечеряти йди...

— Вечеряй сам... я потому.

Ложки треба по... а-а-а! — помити. Такі ноги важкі, мов у чоботях... а голова ж... голова, ледве на в'язах здержиш...

Ну, врешті... На призьбі краще. Ти спиш, Гафійко?.. Подушку взяла б... ну, спи й так, дитино, коли заснула. Ой кісточки ж мої, кісточки болючі. Ой мої рученьки, ніженьки мої... Іже еси на небеси. Хліб наш насущний... А-а-а!.. Зорі дивляться з неба. Жаби крякають до сну. Блакитна баня спускається все нижче і нижче... налягає на тіло, гнітить повіки. Так солодко, спокійно... Не встав би й на суд страшний, не звівся б і до долі... А небо все нижче та й нижче... пестить, обіймає... зорі лоскочуть, немов цілують. Душа розпустилась у блакиті, тіло прилипло до призьби і тане, як віск на вогні. Нема нічого... небуття... повне небуття!..

Хіба ж не радощі!

* * *

Аж по жнивях показалося, що зима буде голодна. Посуха та й посуха. Жита запалило, хліб уродивсь рідкий та безсилий. Сміх і горе було дивитись на те, що зажали Маланка з Гафійкою, а настріляних Андрієм качок та зайців поїли пани. Ще трудніше заробити буде сеї зими, ніж торік, а ті, що міряли землю, як щезли, так і слід їх пропав. Ані чутки. Андрій теж мовчить щось про фабрику.

По селу йшли розмови про Гудзя. Оповідали, що він у гніву забив ломакою вола. Ударив попід вухо і розколов голову. За те пан прогнав його з двору, і тепер Гудзь вештається без служби, пропиває останню одежу і хвалиться, що й панові таке буде, як воліві. Колись він заскочив і до Андрія.

— Ловиш рибку, пане добродзею? — привітав він його з п'яним сміхом. — Лови, лови, може, нею подавляться ті, що їдять її. Фабрикант! Він думає, що для нього фабрику збудують. Аякже, чорта пухлого дочекаєшся!.. Соби та ворони там житимуть, поки не завалиться ік лихий матері. Кажі — наймеш Гафійку? Ні? Волієш із голоду згинути, як руда миша зимою? Ну, здихай, враг тебе бери з усім кодром, хіба мені що? Знайдемо й другу!..

Він розсердився, гримнув дверима і вийшов із хати, але за хвилину знов просунув у двері червоне й завзяте обличчя:

— Гей, ви, фабриканти! Пам'ятай одно з другим, що ще прийде коза до воза та скаже "ме"... Але Гудзь дасть дулю — о!..

Андрій не витримав:

— Ах ти, п'яного, котолупе якийсь, а тобі яке діло до мене! — кинувся він до дверей, та Маланка не пустила.

— Облиш!.. — завищала вона пронизуватим голосом і засвітила до нього зеленими, повними злорадної втіхи очима. — Не займай, — скалічить. Тоді як на фабрику ходитимеш?

— На фабрику?

— Атож...

— На фабрику, кажеш?

— Таже чув... збудують для тебе... Вона цідила слова, немов отруту. Андрія душила злість:

— Свербиш, болячко? Сверби, сверби, поки не почухаю. Краще кажи — засіяла лани свої? Багато тобі наміряли? Де ж ті пани, що ти їм руки лизала?..

— А де ж? Фабрику тобі будують...

— Ти знов своє?

Андрій побив Маланку. Вона лежала на лаві і голосно стогнала, а він блукав по оголених сірих ланах, байдужно, без цілі, аби далі від дому.

Гафійка плакала. Вона краще пішла б у найми.

* * *

На покрову повернув Прокіп. Йшла чутка, що йому не пощастило. Зразу не міг найнятися, бо народу найшло більше, ніж треба, і ціни впали; відтак заслаб у Каховці і пролежав місяць, далі подався у Таврію, а звідти опинився аж у Чорноморії. Повернувся обідраний, слабий і без грошей. Маланка не дуже няла віри тому. Чого люди не сплещуть. І вона потай від своїх побігла, немов за ділом, до Кандзюбихи. Показалося — правда. Прокіп блідий, аж зчорнілий, від вітру валиться та все вилежується, а стара Кандзюбиха мало не плаче, розказуючи, як ледве-ледве очистила сина від нужі. Куди вже йому женитися? Була думка — заробити хоч на весілля, а тим часом такий рік випав, що й хліба не стане...

Сумна повернула додому Маланка й нікому не похвалилась, що бачила й чула. Нехай вже воно прирхне на ній, як на собаці.

* * *

Чим ближче було до пилипівки, тим більше Маланка втрачала спокій. Не давала спокою й Гафійці. Дух охайності, чепуріння опанував її цілком — і вона товклась по цілих днях: двічі побілила хату знадвору і всередині, щодня підмазувала комин та підводила червоним глеєм припічок.

Гафійка мусила нарізати з паперу нових козаків та квіток і обліпити ними стіни від божника аж до дверей. Крила голубків, що гойдались перед образами на нитці, замінені були новими, ще більш яскравими, а на те, щоб набути шматок шпалеру з червоними рожами під образи, пішли усі яйця, які збирались одне до одного.

— Чого ходиш чорна! — гримала Маланка на Гафійку і змушувала її мало не щодня міняти сорочку, сама чесала їй голову і вплітала в коси нові кісники. Осінніми вечорами вона рано світила світло, чепурилась, немов у свято, і, сидячи у своїй охайній хатинці, часто поглядала на двері, тривожно прислухаючись до гавкання собак, і хвилювалась немов на щось чекала.

Часом удень, покинувши роботу, вона висовувала з кутка Гафійчину скриню і переглядала її убоге шуплаття, розгортала вишивані рушники і переводила задуманий погляд на дочку. Відтак поправляла на ній намисто, обсмикувала сорочку, укладала складки спідниці і жалібно похитувала головою, змигнувши крадькома сльози.

Але чого вона не могла байдужмо чути — так се бубна. Як тільки з далекого кутка села під

хмарним осіннім небом розлягалось його глухе дудніння, вона вискакувала надвір прислухалась, намагалась угадати, в якому дворі справляють весілля, і виявляла таку цікавість до того, хто кого посватав, немов сама мала надію незабаром віддатись. Вона жила у вічному напруженні, її рухи зробились жвагими, нервовими, а малі чорні очі неспокійно поблискували.

А бубон гудів. Починаючи з середини тижня, ходили по вулицях молоді з розпущеними косами і падали в ноги, прохаючи на весілля, або місила болото весільна перезва, сповняючи холодне повітря піснями. Маланка в одній сорочці вискакувала на поріг хати, підпирала голову долонями і жадібно стежила оком за весільною процесією, мерзла і не помічала того. Вона неказанно дратувалась.

Кожен засватаний парубок, кожна дівчина, що подала рушники, втрачали раптом в її очах ціну, не варті були доброго слова.

— Посватав! Узяв добро! — шипіла вона з кривим усміхом. — Буде годувати чужі діти і жінку-нетіпаху... Хіба ніхто не знає, що вона й хліба спекти не годна, їй тільки до хлопців іржати...

— Зав'язала собі світ за тим ледащом... Рябий, гугнявий, та ще й злодій: украв торік лантух жита з току...

Зате, стрічаючись із жінками, що мали дорослих синів, вона ставала солодкою і хвалилась дочкою: слава тобі, господи, таке воно в неї роботяще, таке добре, покірливе, немов телятко...

Час тягся.

Вечір за вечором просиджували вони з Гафійкою у прибраній, як на Великдень, хаті, в чистій одежі, немов чекали дорогого гостя, що от-от не видно як затупає перед хатою, сколошкає собак і відхилить двері. У Маланки захована навіть була в комірчині, під старим манаттям, пляшка горілки, про яку, крім неї, ніхто не знав.

А навкруги лунали музики, дудніли бубни і полошили нічну тишу п'яні пісні. Ніхто не з'являвся. Криві стіни хатинки, вип'явши боки, моргали по кутках зморшками-тінями, паперові козаки, узявшись у боки, стояли в ряд і мовчки дивились на тьмяне світло лампки, а чепурні голубки крутились перед образами, пересуваючи довгі тіні крил по низькій стелі. Нудна тривога, мов дерево з насіння, росла в Маланчиній душі. Невже не прийдуть? Невже ніхто не посватає? Вона перебирала в пам'яті усіх парубків села — і багатих, і середніх, і навіть бідних, хоч довше зупинялась на багатих. Міркувала, прикидала і все сподівалася. Часом вона думала, що Гафійка сама винна.

— Гей, ти, вайло! — гукала вона на неї, коли Гафійці ненароком вилітало з рук веретено або коли вона зачіпляла що по дорозі. — Яка з тебе хазяйка буде, що ні ступити, ні зробити до ладу не годна? Кара божа — не дівка, — сердилась вона знову. — Ти як голову вичесала? Хто тебе візьме, таку нечупару? Чого мовчиш? Говорити не вмієш?.. Побачите, вона й долю свою промовчить... Усе не так, як людські діти...

Але, помітивши сльози в Гафійчиних очах, вона замовкала, жаль сповняв її серце і вилітав довгим зітханням... Вона вже знала, яка доля чигала на її дитину. Доведеться їй топтати материну стежку.. Ой доведеться...

З пониклою, обваженою гіркими думами головою вона прислухалася до останніх згуків затихаючої в селі весільної музики, з якими гинули її останні надії, останні сподівання..

* * *

Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать угорі і спускають на землю мокрі коси. Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія, і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться. Сірі дні змінюють темні ночі. Де небо? Де сонце? Міріади дрібних крапель, мов умерлі надії, що знялись занадто високо, спадають додолю і пливуть, змішані з землею, брудними потоками. Нема простору, нема розваги.

Чорні думи, горе серця крутяться тут, над головою, висять хмарами, котяться туманом, і чуєш коло себе тихе ридання, немов над умерлим...

Маленьке, сіре, заплакане віконце. Крізь його видко обом — і Андрієві, і Маланці, як брудною, розгрузлою дорогою йдуть заробітчани. Йдуть та й йдуть, чорні, похилені, мокрі, нещасні, немов каліки-журавлі, що відбилися від свого ключа, немов осінній дощ. Йдуть і зникають у сірі безвісті...

Тьмяно в хатинці. Цідять морок маленькі вікна, хмуряться вогкі кутки, гнітить низька стеля, і плаче зажурене серце. З цим безконечним рухом, із цим безупинним спаданням дрібних крапель пливають і згадки. Як краплі сі — упали й загинули в болоті дні життя, молоді сили, молоді надії. Все пішло на других, на сильніших, на щасливіших, немов так і треба.

Немов так і треба...

А дощ іде... Горбатими тінями у хатнім присмерку сидять старі, немов рішають загадане Гудзем завдання: чи прийде коза до воза?

А мабуть, прийде...